SANOAT KORXONALARI JOYLASHTIRISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH KO‘RSATKICHLARI VA MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI

Kudratov Muhammad Rustamovich , Buxoro davlat texnika universiteti tayanch doktoranti.

E-mail:mkudratov51@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda sanoat korxonalarini hududlar bo‘yicha joylashtirish samaradorligini baholashning nazariy-uslubiy asoslari ko‘rib chiqilgan. Ixtisoslashuv, hududiy jamlanish, resurslardan foydalanish, tuzilmaviy-texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni ifodalovchi besh guruhdan iborat ko‘rsatkichlar tizimi taklif etilgan. Joylashuv koeffitsiyenti va Xerfindal–Xirshman indeksi yordamida O‘zbekiston hududlari va Buxoro viloyati tumanlari bo‘yicha 2025-yil ma’lumotlari tahlil qilingan. Natijalar sanoat ishlab chiqarishining yuqori darajada jamlanganligini va texnologik tuzilmadagi tafovutlarni ko‘rsatdi. Hududlar va tumanlar uchun integral baholash hamda monitoring tizimini joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoatni joylashtirish, samaradorlik ko‘rsatkichlari, joylashuv koeffitsiyenti, Xerfindal–Xirshman indeksi, hududiy jamlanish, texnologik tuzilma, integral indeks, Buxoro viloyati.

Аннотация. В тезисе рассмотрены теоретико-методические основы оценки эффективности территориального размещения промышленных предприятий. Предложена система показателей из пяти групп, характеризующих специализацию, территориальную концентрацию, использование ресурсов, структурно-технологическую и социально-экономическую эффективность. С помощью коэффициента локализации и индекса Херфиндаля–Хиршмана проанализированы официальные данные 2025 года по регионам Узбекистана и районам Бухарской области. Результаты показали высокую концентрацию промышленного производства внутри области и значительные различия в технологической структуре. Разработаны

предложения по внедрению интегральной оценки и системы мониторинга для регионов и районов.

Ключевые слова: размещение промышленности, оценка эффективности, коэффициент локализации, индекс Херфиндаля–Хиршмана, концентрация, технологическая структура, интегральный индекс, Бухарская область.

Abstract. The thesis considers methods for assessing the efficiency of territorial placement of industrial enterprises. A system of indicators in five groups is proposed covering specialization, spatial concentration, resource use, structural-technological and socio-economic efficiency. Using the location quotient and Herfindahl–Hirschman index, 2025 data for Uzbekistan's regions and Bukhara's districts are analyzed. The results reveal a high concentration of industrial output and gaps in technological structure. Proposals on integral assessment and monitoring are given.

Keywords: industrial location, efficiency indicators, location quotient, Herfindahl–Hirschman index, spatial concentration, technological structure, composite index, Bukhara region.

KIRISH

Sanoat korxonasini joylashtirish to‘g‘risidagi qaror hududning bandlik, infratuzilma va ekologik holatiga o‘nlab yillar davomida ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli joylashtirish samaradorligini muntazam baholash mintaqaviy siyosatning muhim vositasidir.

O‘zbekistonda 2025-yilda 1 101,1 trln so‘mlik sanoat mahsuloti ishlab chiqarilib, uning hajmi 6,8 foizga o‘sdi. Biroq ishlab chiqarish hududlar o‘rtasida notekis taqsimlangan: aholi jon boshiga sanoat mahsuloti respublika bo‘yicha o‘rtacha 29,1 mln so‘mni tashkil etgani holda Navoiy viloyatida bu ko‘rsatkich 176,9 mln so‘mga yetgan. Prezidentning 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmoni bilan hududlarni rivojlantirish bo‘yicha strategik rejalashtirish hujjatlarini «O‘zbekiston — 2030» strategiyasiga muvofiqlashtirish vazifasi qo‘yilgan. Bu

hududiy sanoat siyosati natijalarini o‘lchashning yagona ko‘rsatkichlar tizimini talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi — sanoat korxonalari joylashtirish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tizimini asoslash va uni Buxoro viloyati misolida sinab ko‘rish. Tadqiqotda qiyosiy va statistik tahlil, joylashuv koeffitsiyenti va jamlanish indekslari usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Joylashtirish samaradorligi uch darajada namoyon bo‘ladi: korxona darajasida — ishlab chiqarish va logistika xarajatlarining kamayishi, hudud darajasida — resurslardan to‘liq foydalanish va bandlikning oshishi, mamlakat darajasida — hududlar o‘rtasidagi tafovutning qisqarishi. A. Marshall korxonalarning bir hududda to‘planishi malakali ishchi kuchi, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar va bilimlar almashinuvi hisobiga qo‘shimcha samara berishini ko‘rsatgan, M. Porter esa bunday jamlanishni klasterlar raqobatbardoshligining manbai deb hisoblagan. Demak, baholash tizimi jamlanishning ijobiy samarasini ham, xavfini ham aks ettirishi lozim.

Hududiy ixtisoslashuvni baholashda joylashuv (lokalizatsiya) koeffitsiyenti keng qo‘llaniladi:

$$LQ_{ij} = (Q_{ij} / Q_j) : (Q_i / Q) \qquad (1)$$

bu yerda Q_{ij} — j-hududdagi i-tarmoqning qo‘shilgan qiymati yoki bandligi; Q_j — j-hudud bo‘yicha jami ko‘rsatkich; Q_i va Q — mamlakat bo‘yicha i-tarmoq va jami ko‘rsatkich. $LQ > 1$ bo‘lsa, hudud mazkur tarmoqqa ixtisoslashgan hisoblanadi.

Ishlab chiqarishning hududiy jamlanish darajasi Xerfindal–Xirshman indeksi orqali o‘lchanadi:

$$HHI = \Sigma\, s_k^2,\ k = 1, \ldots, n, \qquad (2)$$

bu yerda s_k — k-hududning jami sanoat mahsulotidagi foizdagi ulushi. Indeks 0 dan 10 000 gacha o‘zgaradi, n ta hudud teng ulushga ega bo‘lganda esa $10\,000 / n$ ga teng. Ushbu ko‘rsatkichlar resurs, texnologik va ijtimoiy samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan to‘ldirilganda yaxlit baholash tizimi shakllanadi (1-jadval).

1-jadval

Sanoat korxonalari joylashtirish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tizimi

Guruh	Ko‘rsatkich	Talqini
Ixtisoslashuv	Joylashuv koeffitsiyenti (LQ)	LQ > 1 — ixtisoslashuv mavjud
Hududiy jamlanish	Xerfindal–Xirshman indeksi (HHI), yetakchi hududlar ulushi	Yuqori qiymat — kuchli jamlanish
Resurs samaradorligi	1 ga yerdan olinadigan qo‘shilgan qiymat va soliq, energiya sig‘imi [5]	Yuqori qiymat — samarali joylashuv
Tuzilmaviy-texnologik	O‘rta-yuqori va yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushi (BRM 9.b.1) [6]	O‘sish — tuzilmaning murakkablashuvi
Ijtimoiy-iqtisodiy	Aholi jon boshiga sanoat mahsuloti, sanoatdagi bandlik	Respublika o‘rtachasiga nisbatan daraja

Muallif tomonidan tuzilgan.

2025-yil ma’lumotlariga ko‘ra, respublika darajasida sanoat ishlab chiqarishi yuqori darajada jamlangan: Toshkent shahri (18,8 %), Navoiy viloyati (17,7 %) va Toshkent viloyati (15,5 %) jami sanoat mahsulotining 52,0 foizini beradi, hududlar bo‘yicha HHI 1 191 ni tashkil etib, teng taqsimlangandagi qiymatdan (714) 1,7 baravar yuqori [8]. Buxoro viloyati bo‘yicha hisob-kitob natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Buxoro viloyatida sanoatni joylashtirish samaradorligi ko‘rsatkichlari, 2025-yil

Ko‘rsatkich	Buxoro viloyati	Respublika
Respublika sanoat mahsulotidagi ulushi, %	4,9	100,0
Aholi jon boshiga sanoat mahsuloti, mln so‘m	25,6	29,1
Yalpi qo‘shilgan qiymatda sanoat ulushi, %	21,7	26,8
Joylashuv koeffitsiyenti: sanoat	0,81	1,00
Joylashuv koeffitsiyenti: qishloq xo‘jaligi	1,88	1,00
O‘rta-yuqori va yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushi, %	2,1	20,6
HHI (tumanlar / hududlar kesimida)	2 657	1 191

Muallif hisob-kitoblari.

Hisob-kitoblar Buxoro viloyatiga xos uchta xususiyatni ko‘rsatdi: viloyat sanoatga emas, qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan; viloyat ichida ishlab chiqarish keskin jamlangan — tumanlar kesimidagi HHI teng taqsimlangandagi qiymatdan 3,5 baravar yuqori, Qorovulbozor tumanida aholi jon boshiga sanoat mahsuloti viloyat o‘rtachasidan 42,7 baravar ko‘p; texnologik tuzilmada o‘rta-yuqori va yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushi respublikadagidan qariyb o‘n baravar past. Demak, agrar xom ashyoni qayta ishlovchi korxonalarni qishloq tumanlarida joylashtirish zaxirasi katta.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Sanoat korxonalari joylashtirish samaradorligini bitta ko‘rsatkich bilan baholab bo‘lmaydi: ixtisoslashuv, jamlanish, resurs samaradorligi, texnologik daraja va ijtimoiy natija birgalikda tahlil qilinishi lozim. Shu asosda quyidagilarni taklif etamiz:

1. Hududlar va tumanlar uchun integral indeksni hisoblash: $I_j = \Sigma\, w_k \cdot x_{kj}$, bu yerda x_{kj} — j-hududda k-ko‘rsatkichning 0–1 oralig‘ida normallashtirilgan qiymati, w_k — uning vazni.

2. Joylashuv koeffitsiyenti va HHI ko‘rsatkichlarini hududlarni rivojlantirish strategiyalari hamda hokimliklar faoliyati monitoringiga kiritish.

3. Erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalarida 1 ga yerdan olinadigan qo‘shilgan qiymat va soliqni har yili hisoblab, e’lon qilib borish.

4. Buxoro viloyatida yangi loyihalarni joylashtirishda LQ > 1 bo‘lgan agrar tarmoqlar xom ashyosini qayta ishlashni va Qorovulbozor tumanidan tashqaridagi hududlarni ustuvor deb belgilash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2026-yil PF-21-son “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni https://lex.uz/ru/docs/-8050769.
2. Marshall A. Principles of Economics. - London: Macmillan, 1890.
3. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990.
4. Isard W. Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science. - Cambridge (MA): MIT Press, 1960.
5. E China province to evaluate companies based on land use // China Daily. - 29.01.2018 // https://global.chinadaily.com.cn/a/201801/29/WS5a6ebc7ca3106e7dcc137637.html.
6. United Nations Statistics Division. SDG indicator metadata. Indicator 9.b.1: Proportion of medium and high-tech industry value added in total value added. - 2024 // https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-09-0B-01.pdf.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari. Yalpi ichki mahsulot, 2025-yil yanvar–dekabr // https://stat.uz.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari. Sanoat ishlab chiqarishi, 2025-yil yanvar–dekabr // https://stat.uz.
9. Buxoro viloyati statistika boshqarmasi. Yalpi hududiy mahsulotni ishlab chiqarish, 2025-yil yanvar–dekabr // https://www.buxstat.uz.
10. Buxoro viloyati statistika boshqarmasi. Buxoro viloyatida sanoat ishlab chiqarishi, 2025-yil yanvar–dekabr // https://www.buxstat.uz.